

BIBLIA DE LA BLAJ (1795) ȘI PROBLEMATICA TRADUCERII*

DRD. ANA-VERONICA CATANĂ-SPENCHIU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

anaspenchiu@gmail.com

Abstract: The first translation of the *Bible* into a culture is considered to be one of the most important moments in the evolution of civilization and in the same time the most difficult one for the translators of the sacred texts. The first complete translation into Romanian of the Holy Scriptures, the *Bible* of Bucharest (1688), dominated the Romanian language area for 107 years until the appearance of the *Bible* from Blaj, translated by Samuil Micu and printed in 1795. The translation of the sacred texts is strongly influenced by the existence of a previous religious traditions, the translator in this context is restricted by the expectations of the receptor and in the same time is very motivated to show a higher quality version of the original. This was the case of two fundamental religious texts: the *Bible* from Bucharest (1688) and the *Bible* of Blaj (1795).

Keywords: *Bible*, Samuil Micu, translation techniques, notes, options

1. Considerații generale

Biblia este „un text literar de mare amploare, de la universalitatea temelor la bogăția lexicului și varietatea stilurilor” (Anania 2008: 5), iar traducerea sa a însemnat pentru multe dintre limbile europene moderne „piatra de încercare și începutul variantei lor literare”, reclamând permanent „un tip de abordare și traducere special, cu limitări și implicații culturale, confesionale sau politic-eccleziiale, dar și lingvistice majore” (Munteanu 2009: 41). La începuturile limbii noastre literare au stat traducerea, iar Nicolae Milescu și Samuil Micu pot fi considerați, alături de cronicari, a fi traducători și întemeietori ai unei limbi de cultură, într-o perioadă în care limba română era „un simplu jargon de traducere, sufocat de calcuri semantice și într-o haină sintactică ori prea strâmtă, ori prea largă” (Munteanu 1987: 8).

Întâia traducere a *Bibliei* într-o cultură pe cale de a se constitui este poate cel mai important moment în evoluția unei civilizații și în același timp cea mai grea încercare pentru traducătorii textului sacru. Prima ediție integrală în limba română a Sfintei Scripturi, *Biblia de la București* (1688), a dominat spațiul cultural românesc

* **Acknowledgements:** This work was supported by the European Social Fund in Romania, under the responsibility of the Managing Authority for the Sectorial Operational Programme for Human Resources Development 2007-2013 [grant POSDRU/88/1.5/S/47646].

timp de un veac, până la apariția *Bibliei* tălmăcite de Samuil Micu și tipărite la Blaj în 1795. Traducerea textului sacru poate fi puternic influențată de existența unei tradiții religioase anterioare, traducătorul fiind într-un astfel de context restricționat de așteptările receptorilor și motivat să înfățișeze o versiune calitativ superioară celei inițiale. Este meritul lui Andrei Șaguna de a fi evidențiat în *Cunoștințe folositoare despre Sfânta Scriptură*, ampla prefață a *Bibliei* apărută la Sibiu, din 1858, rolul deținut de către *Biblia de la București* ca text de referință pentru tradiția biblică românească. Ierarhul sibian formulează în acest text o judecată de evaluare frecvent citată sau menționată, afirmând că „limba Bibliei pentru un popor numai odată se poate face. Dacă s-au învins piedica cea mare a traducerii credincioase și înțelese, și dacă poporul au primit limba aceea, așa zicând în însăși ființa sa, atunci următorii n-au de a mai face alta, ci numai a o reînnoi și îndrepta, așa după cum ar fi reînnoit și îndreptat traducătorul cel dintâi al Bibliei, de ar fi trăit până în veacurile lor” (p. VI). Dinamica evolutivă, în interiorul unei tradiții lingvistice, a traducerii textului biblic ridică întrebări importante. Ar trebui o traducere precum cea realizată la 1688 să fie considerată un text standard pentru toate timpurile în cultura noastră? Ar trebui să existe versiuni intermediare și revizuiți succesive ale textului biblic? După cum argumenta critic Bartolomeu Valeriu Anania, *Biblia de la București* (1688) a devenit un „*textus receptus* de supremă autoritate în evoluția tipăriturilor noastre sacre” iar „versiunile Bibliei în limba română, fie ele traduceri, fie revizuiți, se sprijină pe textul din 1688, un text pe care autorii acestor versiuni l-au folosit din plin”(Anania 2008: 6). Prin urmare, permanenta transformare a limbii determină pe revizorii succesivi să acorde o atenție sporită soluțiilor adoptate, în acord cu nivelul de evoluție atins de limba literară în fiecare etapă.

Considerată a fi o piatră de încercare pentru destinul cultural al lui Samuil Micu, o operă prin care este egalată și, deseori, chiar depășită traducerea pe care spătarul Nicolae Milescu o realizase cu un secol mai devreme (Pavel 2007: 93), *Biblia de la Blaj* (1795) a învins timpul, căci și-a croit un drum destul de anevoios prin revizuirile mai mult sau mai puțin consistente până astăzi. Deși subiective, două sunt motivele care îl determină pe Samuil Micu să se apuce de o astfel de „îndeletnicire” impresionantă: pe de o parte conștientizarea prezenței cât mai rare în circulație a *Bibliei de la 1688*, iar pe de altă parte întunecarea graiului românesc. Plecând în demersul său de la exemplul pe care îl oferea *Biblia de la București*, Samuil Micu revizuieste prima ediție integrală a Bibliei în limba română, realizând însă, în același timp, și o nouă versiune, pornind de la textul grecesc al *Septuagintei* în ediția Franeker¹ și nu de la *Vulgata*, textul oficial al tradiției (greco-)catolice. Așa cum observa Perpessicius, este o îndeletnicire firească la Samuil Micu „râvna aceasta de a unifica stilul și de a turna graiul în expresii tipic românești”(Perpessicius 1986: 70). Deși aparținea unui unit, textul de la Blaj va fi utilizat pentru edițiile ulterioare ale *Bibliei*: ediția realizată în 1819, la Sankt Petersburg, ediția realizată de episcopul

¹ Eugen Pavel și Ioan Chindriș prezintă textul SEPT. FRANEK, ca fiind sursa B1795 în prefața ediției jubiliare a *Bibliei de la Blaj*. Această ediție grecească ar proveni din fondul de carte al Bibliotecii din Blaj.

Filotei al Buzăului în 1854-1856, ediția de la Sibiu, realizată de mitropolitul Andrei Șaguna, și chiar ediția sinodală din 1914, care reproduce *Biblia de la Blaj*, însă supusă unei revizuirii consistente. Astfel, Samuil Micu este considerat a fi co-autor al tradiției biblice românești, și nu doar un alt traducător al textului biblic (Munteanu 2008a: 123-124).

2. Coordonate filologice și traductologice

Septuaginta de la Franeker, realizată de elenistul olandez Lambert Bos, în 1709, este ediția-sursă a traducerii lui Samuil Micu. Considerată a fi o ediție erudită prin numărul impresionant de note de subsol, *Septuaginta* realizată de Lambert Bos face trimitere la numeroase traduceri ale textului biblic, realizând în același timp un discurs paralel, fiind prevăzută cu o prefață. Un exemplar din această ediție se află la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române; deține două hărți, dar și imagini ale unor pasaaje biblice, realizate de Franciscus Halma.

Informații inedite despre sursele utilizate de către Samuil Micu în traducerea *Bibliei de la Blaj* ne sunt furnizate de către Eugen Pavel, în lucrarea *Între filologie și bibliofilie*. Potrivit acestui cercetător, ediția olandeză menționată fusese stabilită prin confruntarea variantelor din *Codex Alexandrinus* (A), *Codex Vaticanus* (B), care datează din secolul al IV-lea, a versiunilor lui Aquila, Symmachos și Theodotion, prin comparații cu *Tetrapla*, preluate din *Hexapla* lui Origen, printr-o paralelă critică între *Biblia Complutensis*, editată la Alcalá de Henares între 1514 și 1517, *Biblia Aldina*, din 1518, de la Veneția, cu ediția derivată, tipărită la Frankfurt în 1597, și *Biblia Romana*, apărută, sub auspiciile lui Sixtus al V-lea, în 1587 (Pavel 2007: 97). Pavel (2007: 119) a indicat în corpul *Bibliei* de la 1795 *Psaltirea* apărută la Blaj, în 1764 (reeditată în 1773, 1780 și 1786). O glosă din Lev. 6:31 precizează examinarea de către Samuil Micu a unei surse slavone, identificată în ediția din 1663 a *Bibliei de la Ostrog* (prima ediție: 1580-1581), iar prezența în B1795 a *Rugăciunii regelui Manase*, inexistentă în ediția Franeker sau în altă traducere românească, trimite la textul *Vulgatei* din 1592, retipărită în 1690 (Pavel 2001: 6). Există însă adnotări în B1795 care nu se regăsesc în aparatul paratextual al ediției Franeker, glose care fac trimitere la textul ebraic și la textul latin al *Vulgatei*. Eugen Pavel indică o ediție poliglotă îngrijită de Gui-Michel le Jay, apărută la Paris, în 1645, sau texte de tipul celor îngrijite de Brian Walton, la Londra, între 1653-1657. O notă redactată de către Samuil Micu la cartea Iona 4:5 face trimitere la *Parimiile preste an* ale lui Dosoftei, din 1683 (Pavel 2007: 101-104). Alături de cărțile introductive semnate de către Samuil Micu, aparatul critic al *Bibliei de la Blaj* deține, alături de un impresionant număr de note, introduceri la anumite grupuri de cărți și la fiecare carte în parte precum și rezumate ale capitolelor.

Septuaginta apărută la Frankfurt în 1597 este textul grecesc care a stat la baza traducerii Vechiului Testament de către Nicolae Milescu, alături de versiuni de control precum traducerea slavonă a *Bibliei*, tipărită la Ostrog, în 1581 și *Vulgata*.

Manuscrisele 45 și 4389² sunt textele premergătoare *Bibliei de la București*. *Septuaginta* apărută la Frankfurt reproduce Vechiul Testament în ediția publicată de Aldus Manutius la Veneția, în 1518. Acest text a fost reimprimat la Strassburg, în 1526 (ediția lui Johannes Lonicerus), la Bassel, în 1545 (ed. Hervagiana) și apoi tot la Bassel, în 1550 și 1552, precum și la Frankfurt am Main, în 1597. Cuprinsul Vechiului Testament este organizat după criteriile protestante, iar o serie de texte sunt așezate la finalul ediției, fiind considerate de către Martin Luther ca texte apocrife. Redactată în scopuri mai ales didactice, în această ediție este inclus textul *Despre rațiunea dominantă*, care pe această cale va intra în literatura noastră veche, fiind pentru prima oară tradus într-o ediție oficială a Bibliei (Cândea 1963: 42-43). Pe lângă această principală sursă grecească, Nicolae Milescu și revizorii săi au utilizat pentru clarificarea unor situații de traducere singura versiune integrală a *Bibliei* în limba slavonă, tipărită la Ostrog în Ucraina în 1581, precum și o ediție de largă circulație a *Vulgatei*, tipărită la Anvers de Christophor Plantini (Munteanu 2008a: 117). Șerban Cantacuzino își va asuma responsabilitatea finanțării și susținerii tipăririi integrale ale Bibliei în limba română, iar frații Radu și Șerban Greceanu sunt cei care vor revizui Vechiul Testament tradus de Nicolae Milescu.

Deși nu reprezintă un moment de unificare a diferitelor variante literare românești, prima traducere a Bibliei în limba română este și prima traducere „validă, care poate fi luată în considerare atât ca act cultural și lingvistic, cât și ca act religios” (Gafton 2008: 18). Traducerea *Bibliei de la București* (1688) echivalează „cu apariția unei noi mentalități, a unei noi trepte a conștiinței naționale în cultura românilor” (*ibidem*).

3. Strategii traductive în *Biblia de la București* (1688) și în *Biblia de la Blaj* (1795)

Evaluarea textului biblic presupune renunțarea la criteriile de apreciere care sunt aplicate traducerilor actuale, atât în privința literaturii laice, cât și în cazul celei religioase. În traducerea consecutivă a Sfintei Scripturi, începând cu *Septuaginta*, prima traducere din ebraică, a predominat principiul redării cât mai exacte a originalului. Chiar dacă astăzi nu este apreciată în totalitate calitatea literară a vechilor traduceri biblice, acest lucru este cât se poate de firesc dacă avem în vedere faptul că traducătorii nu aveau astfel de obiective și intenții, ci singura lor dorință rămânea exprimarea cât mai precisă a mesajului biblic. Astfel, originalul se împunea a fi redat până în cele mai mici amănunte, omisiunile și adăugările trebuiau evitate, nici o schimbare în formă sau conținut nu trebuia permisă, chiar și micile particule ale unor cuvinte erau echivalate în textul-țintă. Topica care caracterizează

² Ms. 45 conține traducerea realizată după *Septuaginta* a lui Nicolae Milescu, revizuită probabil de Dosoftei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar Ms. 4389 este o traducere a *Vechiului Testament* după versiunile slavonă și latină, atribuită lui Daniil Andrean Panoneanu, realizată în aceeași perioadă (Munteanu 2008: 24).

vechile texte biblice reprezintă dovada fidelității originalului, iar lexicul este cel care suferă schimbări însemnate, fiind singurul purtător de semnificații. Cu siguranță, motivația traducătorilor rămâne aceea că orice abatere cât de mică reprezintă un fapt arbitrar care ar distruge misterul cuvântului revelator.

Astfel, o traducere era cu atât mai „valoroasă” cu cât personalitatea traducătorului era mai estompată, cu cât amprenta unui stil personal era mai puțin sesizabilă, cu atât intervenția cărturarului în text era mai imperceptibilă, ceea ce îi determina pe traducători să se retragă în umbră și să rămână adeseori anonimi (Roșian 1988: 246). Prin textele de prestigiu alese drept sursă, atât Nicolae Milescu, cât și Samuil Micu vor încerca să echilibreze balanța celor două limbi intrate în contact, iar imitarea originalului apărea de multe ori din dorința de a ridica limba națională la nivelul superior al prototipului.

Pentru a avea o perspectivă corectă asupra fenomenului traducerii celor două texte avute în vedere, ne-am centrat atenția asupra problemelor surprinse de Samuil Micu în glosele sale, iar corpusul de texte care ne-a servit pentru documentare, pentru comparație și pentru sublinierea unor opțiuni de traducere este reprezentat de: *Septuaginta* în ediția realizată de Lambert Bos, în 1709 (SEPT. FRANEK.), *Septuaginta* în ediția realizată la Veneția, în 1687 (SEPT. VEN.), *Septuaginta* în ediția Frankfurt din 1597 (FRANKF.), *Vulgata Clementina* în ediția din 1929 (VULG.), manuscrisul 45 (MS. 45) și manuscrisul 4389 (MS. 4389)³, *Biblia de la București* (B1688), *Biblia de la Blaj* (B1795), *Vulgata de la Blaj*, din 1760-1761 (VULG. 1760-1761), dar și alte ediții moderne ale textului sacru în limba română precum *Biblia* lui Bartolomeu Anania (ANANIA) și *Septuaginta* apărută la Polirom, în 2004 (SEPT. NEC.), pe care le-am utilizat pentru clarificarea sau sublinierea unor aspecte lingvistice.

Natura textului-sursă este cea care determină alegerea unei strategii traductive, iar traducerea literală aparține cu certitudine domeniului biblic. Deși transmiterea mesajului biblic a fost întotdeauna prioritară, textul-revelat a impus traducătorului respectarea ordinii cuvintelor, a sintaxei, așadar, o centrare a atenției atât pe formă cât și pe conținut.

În abordarea imensului material din *Septuaginta*, Samuil Micu decide pentru fiecare context traductologic soluția cea mai adecvată pentru transpunerea cuvântului biblic, dovedind reală abilitate în identificarea variațiilor semantice, cu scopul precis de a realiza o variantă îmbunătățită față de B1688, din care, de altfel, își extrage cele mai multe soluții. În tratarea materialului vast al Bibliei, atât traducătorul din secolul al XVII-lea, cât și traducătorul din secolului al XVIII-lea au demonstrat adaptabilitate la contextul lingvistic românesc, absentând cazurile în care o abatere de la textul model a constituit o schimbare a sensului. După cum am putut vedea, există rarissime momente traductologice în care cele două traduceri nu transpun fidel originalele grecești, iar diferențele apărute la nivelul B1795 sunt

³ Textele celor două manuscrise (MS. 45, MS. 4389) le-am preluat din ediția MLD.

datorate în special preluării de către Samuil Micu a opțiunii traductologice din B1688, fiind mult mai adecvate contextului respectiv. Din numărul mic de abateri din B1795 putem deduce o atenție sporită și chibzuința lui Samuil Micu în alegerea soluțiilor traductologice. Transpunerea mesajului Sfintei Scripturi este limpede și acest lucru se poate constata la o simplă comparație, chiar dacă în acest proces cu siguranță au existat și locuri asupra cărora cărturarii au ezitat, dovadă stând numeroasele glose redactate de către Samuil Micu cu trimitere la B1688 sau la alte texte. Prin cele 1631 de glose identificate în B1795 am putut observa omisiuni, explicitări de natură sinonimică, referiri la tehnica de traducere și lămuriri pentru o înțelegere mai bună a textului. Dintre acestea un număr de 235 reprezintă trimiteri la textul B1688. Raportarea la B1688 este realizată în trei moduri diferite prin intermediul glosării, permițându-ne în același timp să observăm anumite strategii traductive.

3.1. Strategii traductive cu implicația glosării

1) Într-un număr de 86 de glose cu trimitere la B1688, Samuil Micu adnotează absența unor segmente de text din traducerea sa și oferă drept variantă secundară de traducere segmentul de text din B1688. Prin urmare, nu există o tendință de modificare consistentă a traducerii, ci putem constata prin intermediul acestei strategii o atenție sporită pentru redarea fiecărui element din vechiul text biblic românesc, dar și fidelitatea față de SEPT. FRANEK. Pentru a sugera complexitatea acestei strategii vom prezenta câteva exemple:

Ediții	Deut. 15:4
B1795	Că nu va fi întru tine lipsit, (a) pentru că, blagoslovind, te va blagoslovi pre tine Domnul Dumnezeuul tău, în pământul care cu soarte-l dă ție Domnul Dumnezeuul tău să-l moștenești, 4. (a) În cea veachie să află: pentru cuvântul acesta.
B1688	Căci nu iaste întru tine lipsit, pentru cuvântul acesta; blagoslovindu-te te va blagoslovi Domnul Dumnezeuul tău în pământul care Domnul Dumnezăul tău dă ție cu sorțu ca să-l moștenești de tot,
Ms. 45	Căci nu iaste întru tine lipsit pentru cuvântul acesta; blagoslovindu te va blagoslovi...
Ms. 4389	Și pentru aceasta, blagoslovindu-te, te va blagoslovi...
FRANKF/SEPT.	<i>ὅτι οὐκ ἔσται ἐν σοὶ ἐνδεής ὅτι τὸ ῥῆμα τοῦτο, εὐλογων εὐλογήσει</i>
VEN.	
SEPT. FRANEK.	<i>ὅτι οὐκ ἔσται ἐν σοὶ ἐνδεής ὅτι εὐλογων εὐλογήσει σε κύριος ὁ θεός σου... 7. Αἰδ. διὰ τὸ ῥῆμα τοῦτο εὐλογ. Ο. ὅτι διὰ τὸ ῥῆμα τοῦ εὐλ.</i>

Printr-o atentă comparare a textelor biblice românești am constatat absența în B1795 a sintagmei grecești *τὸ ῥῆμα τοῦτο* (SEPT. FRANEK., Deut. 15:4) redată în B1688 și în MS. 45 prin sintagma *cuvântul acesta*. Această neconcordanță nu reprezintă o greșeală sau o omitere voluntară a traducătorului ardelean, ci

dovedește existența unor diferențe textuale între cele două texte-sursă grecești utilizate. După modelul lui Lambert Bos, care, în dreptul acestui verset indică trimiterea către alte versiuni: 7. *Ald. διὰ τὸ ῥῆμα τοῦτο εὐλογ. Ο. ὅτι δια τὸ ῥῆμα τοῦ εὐλ.*, Samuil Micu glosează minuțios această diferență, făcând trimitere la B1688: 4. (a) *În cea veachie să află: pentru cuvântul acesta.*

În același mod se interpretează și situația din 1 Paralip. 11:8, în care observăm vigilența filologică caracteristică lui Samuil Micu, manifestată în soluțiile de traducere adoptate și în glosarea atentă a diferenței de traducere. Această strategie conferă garanția traducerii fidele și corecte a textului grecesc și revizuirea atentă a B1688.

Ediții	1 Paralip. 11:8
B1795	Și au zidit cetatea împregiur, din margine, și primpregiur (a). 8. (a) În cea veachie să află și acestea: Iară Ioav au păzit ceacalaltă cetate, carea rămăsease, și au dat războiui, și au luat cetatea.
B1688	Și zidi cetatea împrejur, den margine și până la ocol; și Ioav au cruțat rămășița cetății, și au dat războiui, și au luat cetatea.
FRANKE.	<i>Καὶ ὑποδόμησε τὴν πόλιν κύκλω ἀπὸ τῆς μααλῶ, καὶ ἕως τοῦ κύκλου. καὶ ἰωάβ περιεποίησε λοιπὸν τῆς πόλεως, καὶ ἐπολέμησε καὶ ἔλαβεν πόλιν.</i>
SEPT. FRANEK.	<i>Καὶ ὑποδόμησε τὴν πόλιν κύκλω.</i>

2) Dacă în exemplele de mai sus am putut constata absența din B1795 a unei părți importante din verset, Samuil Micu, nemulțumit de absența unor termeni din textul-sursă grecesc prezintă soluția din B1688 prin adnotarea termenului omis. Pe această cale apar situații precum următoarele:

- Glosă la 4 Reg. 4:21: „(b) În cea veachie easte: Uevari Varhavot”.
- Glosă la 4 Reg. 14:46: „(a) În cea veachie easte: blând, viu e Domnul”.
- Glosă la 4 Reg. 30:14: „(a) În cea veachie Bibl. să află: și pe Ghelbue”.
- Glosă la 2 Cr. 31:19: „(a) În cea veachie easte: în țarine”.
- Glosă la Is. 5:15: „(d): În cea veachie să găseaste: și lacomii”.
- Glosă la Is. 28:5: „(b): În cea veachie să află: și în Eghipt”.
- Glosă la Ier. 2:12: „(a) În cea veachie: pământul”.
- Glosă la Ier. 52:21: „(a) În cea veachie easte Sofonie”.
- Glosă la Iez. 34:27: „(a) În cea veachie: lanțul jugului lor”.
- Glosă la Amos 7:7: „(a) În cea veachie: un bărbat”.
- Glosă la Sir. 50:29: „(a) În cea veachie: al lui Eliazar”.

Această categorie de glose dobândește consistență în situații complexe precum observăm într-o adnotare Jud. 16:33, unde Samuil Micu consideră preferabilă păstrarea versetului așa cum fusese formulat de predecesor și subliniază absența inovației respective în textul-sursă: „Și după Sampson, s-au sculat Emegor, feciorul lui Enan, și au tăiat pre oamenii cei de alt neam, afară de dobitoace, și au mântuit acesta pre Israil (b); 3. (b) Stih 33 numai în Bibliia cea veachie să află”. Acest verset este absent în întregime în SEPT. FRANEK., însă prezent, după cum observa

cărturarul român doar în B1688 ca urmare a traducerii după Septuaginta în ediția Frankfurt, unde verbul respectiv se regăsește integral: *Και ἀνέση μὴ τὸν Σαμψιὼν Ἐμεγάρ υἱὸς Ἐναν, ἀνδρῆς, ἐκτὸς τῶν κτηνῶν, ἔσσοεν αὐτὸς τὸν Ἰσραήλ*. Cu excepția Bibliiei sinodale din 1914, o revizuire consistentă a B1795, tradiția textuală biblică nu înregistrează prezența acestui verset: „Și după Samson s-a sculat Emegar feciorul lui Enan, și a tăiat pre oamenii cei de alt neam afară de vite, și a mântuit acesta pre Israil” (B1914). Nici în edițiile moderne precum NEC sau Biblia realizată de Bartolomeu Anania nu putem constata prezența acestui verset.

3) Categoria care urmează, reperabilă într-un număr de 31 glose, înglobează situații în care Samuil Micu întâmpină probleme dificile de echivalare a structurilor lingvistice și recurge la consultarea B1688, dar nu își însușește soluțiile acesteia. Prin intermediul glosării segmentelor de text absente în B1688 se poate constata însă faptul că textul românesc are un rol orientativ, iar SEPT. FRANEK. reprezintă modelul urmat pentru fiecare verset, cu obediență pentru traducerea B1795.

Un caz sugestiv în ceea ce privește omisiunile punctate de către Samuil Micu în glosele sale îl regăsim în cartea *Prorocia lui Ieremiia*, care este cea mai bogată în acest sens: 10:24; 17:2; 23:6; 29:23; 25:4; 47:1; 50:7; 50:32. Prin adnotarea (b): „În cea veachie nu să află: și pășunea lui o au pustiit” (10:24), filologul ardelean semnalează din nou diferențele textuale între *Septuaginta* de la Frankfurt și cea de la Franeker, întrucât, printr-o comparație atentă cu aceste surse, am constatat fidelitatea traducerilor românești față de sursele grecești.

Cazul întâlnit în B1795 în Sir. 17:8: „Și numele sfințeniei vor lăuda, ca să grăiască mărima lucrurilor Lui (a). 8. (a) Acest verș a 8 în cea veachie nu easte”, reprezintă o situație frecvent întâlnită în glosările lui Samuil Micu și anume constatarea absenței unui fragment de text din B1688. Însă, în acest caz, porțiunea de text „Și numele sfințeniei vor lăuda” este cea care este omisă în B1688, iar printr-o atentă comparație cu textul FRANKF. am observat absența doar a unei porțiuni de text și nu a întregului verset așa cum sugerează Micu în glosa sa.

4) Se pot identifica în traducerea B1795 destul de multe soluții de traducere diferite față de B1688, după cum am subliniat mai sus, datorate în special diferitelor surse grecești. Dacă am putut observa în analiza a peste 100 de glose strategia de traducere prin care Samuil Micu prezintă explicit omisiunile fie din textul de la 1688, fie din textul biblic de la 1795 a unor părți din conținut, merită ales cel puțin un exemplu pentru a evidenția o altă categorie și anume: tehnica prin care ni se indică diferitele opțiuni de traducere a acestor două texte. Analiza comparată și aprofundată a gloselor din cadrul B1795 sugerează la acest nivel destul de multe diferențe de traducere. În cadrul unităților lexicale, traducătorul ardelean alege în funcție de context cea mai adecvată soluție, și anume: traduce din nou, după SEPT. FRANEK. și indică diferența față de B1688 în note. În continuare vom puncta câteva situații relevante din punct de vedere al strategiilor utilizate.

Un fenomen interesant se produce cu termenul compus gr. *γραμματοεισαγωγεῖς*, alcătuit din elementele componente [ὁ] *γραμματός*, -έως ‘secretar, cărturar’ + [ὁ]

ἀγῳός, -οῦ ‘conducător’, prezent fără variații în SEPT. FRANEK. și în FRANKF. În Deut. 1:15 întâlnim pentru această sintagmă în B1688 aceeași structură prin *aducători de cărți*, calc pe care îl constatăm și în MS. 45 și MS. 4389. Samuil Micu îl echivalează prin termenul *ispravnic*, de o precizie mai mare, reprezentând o soluție adecvată timpului său: „Și am luat dintră voi bărbați înțelepți și știutori și cu minte, și i-am pus pre ei preste voi să vă povățuiască, preste mii, și preste sute, și preste cincizeci, și preste zeci, și ispravnici (a) judecătorilor voștri. 15. (a): În cea vechie easte purtători de cărți, în loc de ispravnici”. Glosarea reprezintă și în acest caz soluția potrivită de a favoriza depășirea literalității și înțelegerea textului. Un alt context pentru această sintagmă merită semnalat în Deut. 20:5, unde filologul ardelean alternează termenul deja menționat cu cel de *cărturar*. Această opțiune de traducere, identificată și în Ms. 45 și Ms. 4389 fără alternanțe, este comună cu cea din B1688: „Și vor adaoge cărturarii a grai cătră nărod și vor zice: carele e omul cel ce se spământează și fricos la inimă”.

Pentru a ilustra în continuare metoda de traducere și de identificare a diferențelor de traducere a lui Samuil Micu, vom supune analizei un alt caz din Deut. 3:27. Termenul grecesc *λελαξευμένον* *λαξεύω* ‘a ciopli, a tăia piatră’, redat în cele două surse biblice grecești în mod identic, este transpus diferit în textele biblice românești. B1688 echivalează această sintagmă prin *celui cioplit*, transpunând în mod fidel sensul din FRANKF., însă Samuil Micu, în mod surprinzător, nu păstrează opțiunea din textul bucureștean și nici din SEPT. FRANEK., cum ar fi fost ușor de intuit. Soluția adoptată de către cărturar este pentru acest caz forma *celui înalt*, care reprezintă traducerea toponimului *Pisgab* din ebraică (NEC 2004: 542). Și în această situație se poate nota grija traducătorului pentru revizia B1688: „În cea veachie să află: celui cioplit”.

Am consemnat, de asemenea, prin analiza comparativă a acestei cărți în 33:2 o traducere diferită la nivelul textelor biblice românești. Pornind de la textul B1795, „Și au zis: Domnul din Sinai au venit venit și S-au arătat noao din Seir, și au grăbit din muntele Faran cu zeci de mii (a) Cadis. De-a dreapta Lui, îngeru cu El”, și mai ales de la adnotarea lui Samuil Micu, „În cea veachie easte: cu zeci de mii de sfințiri, în loc de Cadis”, am observat că B1688 nu păstrează în totalitate fidelitatea față de textul-sursă, înlocuind numele propriu *Cadis* prin sintagma *cu zeci de mii de sfințiri*, care transpune în mod fidel secvența grecească *σὺν μυριάσιν ἀγιάσμων*. Segmentul model nu prezintă nici o diferență în textele-sursă, însă traducătorul textului de la 1688 preia în mod servil secvența dintr-o nota redactată a acestui verset în FRANKF. Astfel, Samuil Micu traduce *σὺν μυριάσιν Καδης*, varianta textuală din ediția FRANEK., și nu pe cea paratextuală din traducerea B1688. Pentru acest context Nicolae Milescu urmează în traducerea MS. 45 varianta „cu dzeci de mii a Cadis”, iar Ms. 4389 pe cea cu absența numelui propriu: „cu întunerece de sfinți”.

Literalitatea este cea care guvernează traducerea textului biblic, iar acest fapt este constatat cu precădere în utilizarea fenomenelor calchierii și glosării. Din materialul comparat am constat în Jud. 18:25, preferința B1688 pentru traducerea prin calchiere, după cum remarcăm în versetul următor: „Și zise către el fiul lui

Dan: „Să nu se auză, dară, glasul tău împreună cu noi, pentru că să nu vă timpine voao oameni supărați la sufletul lor și vei adaoge sufletul tău și sufletul casei tale”. Comparativ cu acest verset, Samuil Micu preferă să redea sintagma gr. *προσθήσεις πῆν ψυχὴν* prin formula *să pierzi viața*, adoptând din nou strategia glosării pentru a indica diferența de traducere față de tipăritura cantacuzinească: „În cea veachie easte: și vei adaoge sufletul tău și sufletul casei tale”.

Un alt fenomen care merită atenție l-am identificat în 1 Reg. 10:2, comparând B1795 cu originalul grecesc. Aparent o omisiune în B1795, segmentul *ἐν Σηλω ἐν Βακαλαθ* este înlocuit în B1795 prin opțiunea total diferită *cătră amiiazăzi*, care este echivalată în B1688 în mod fidel prin formula *în Silo, la Vacalath*. Aparent, aceste opțiuni diferite ar putea prezenta, așa cum am consemnat frecvent, diferențe la nivelul edițiilor distincte ale Septuagintei, însă, în acest caz, cele două texte prezintă opțiunea comună de traducere *Βενιαμείς ἐν Σηλω ἐν Βακαλαθ ἀλλομέους μεγάλα*. Textul VULG. redă pentru acest context lingvistic forma *in finibus Beniamin, in meridie*, mult mai apropiată de traducerea lui Samuil Micu, *cătră amiiazăzi*. De asemenea, *Vulgata de la Blaj* (1760-1761) consemnează acest segment prin opțiunea: *în hotarile lui Veniamin, în amiiazăzi*.

O diferență de traducere între B1688 și B1795 datorată inconsecvențelor dintre SEPT. FRANEK. și FRANKF. o notăm în Num. 27:12. Micu prezintă în acest caz interpolarea *acesta easte muntele lui Navan*, apărută ca o consecință a fidelității cărturarului față de textul grecesc. B1688, în aceeași măsură, redă în detaliu versetul din ediția Frankfurt: „Suie-te la muntele cel dicindea de muntele Navaan și vezi pământul lui Hanaan, care eu îl dau fiilor lui Israil întru ținare”. Prin urmare, ceea ce în aparență poate fi o opțiune diferită de traducere, este de fapt, redarea originalului cu strictețe.

Versetul următor merită o atenție sporită, deoarece se pot identifica alternanțe de traducere cu privire la termenul grecesc [τό] *ἀνάστημα, -ατος* care are sensul de ‘construcție, ridicătură’.

Ediții	1 Reg. 10:5
B1795	Și după aceasta, vei sosi la dealul lui Dumnezeu, unde easte starea (b) celor de alt neam, acolo easte Nasiv, 5. (b) În cea veachie: unde easte rădicarea sau strajea.
B1688	Și după aceasta vei intra înlăuntru la dealul lui Dumnezău, unde iaste acolo rădicarea celor streini de fealiu, acolo e Nasiv
Ms. 45	Și după aceasta vei intra înlontru la dealul lui Dumnedzău, unde iaste acolo rădicarea celor striini de feal,
Ms. 4389	...unde iaste adunarea filistemleanilor, că acolo iaste lăcașul lor,
FRANKF.	...τοῦ Θεοῦ, ὅυ ἐστιν ἐκεῖ τὸ ἀνάστημα τῶν ἀλλοφύλων ἐκεῖ Νασιβ ὁ ἀλλόφυλος καὶ ἔσται
SEPT. FRANEK.	...τοῦ Θεοῦ, ὅυ ἐστιν ἐκεῖ τὸ ἀνάστημα τῶν ἀλλοφύλων ἐκεῖ Νασιβ ὁ ἀλλόφυλος καὶ ἔσται
VULG.	Post haec venies in collem Dei ubi est statio Philithinorum,
VULG. BLAJ	După acestea vei veni în măgura lui Dumnezeu, unde iaste starea filisteilor,

Pornind de la textele de mai sus, constatăm preferința lui Samuil Micu pentru termenul *starea*, care deține în acest context de sensul ‘tabără, așezământ’, reprezentând o traducere a latinescului *statio* ‘locuință’, ‘sălaș’, ‘post de gardă’. Soluția lui Samuil Micu este comună cu cea identificată în Vulgata de la Blaj. MS. 4389 traduce de asemenea latinescul *statio* prin termenul *adunarea*, care deține și sensul în acest context de ‘tot ce are viață’. Deosebit de importantă pentru această situație de traducere este adnotarea „5. (b) În cea veachie: unde easte rădicarea sau strajea”, prin care observăm tehnica atentă de analiză prin care Samuil Micu identifică echivalentul potrivit în vederea acomodării semantice a termenului și o variantă secundară de traducere prin cuvântul *strajea*. Prin urmare, cărturarul român preferă înlocuirea cuvântului *rădicarea* din B1688, calc după grecescul [τό] ἀνάστημα, ατος printr-o formă care să clarifice și care să illustreze cât mai precis sensul. O altă problemă semnalată în cadrul acestui verset o constituie segmentul *că acolo iaste lăcașul lor*, prezent doar în Ms. 4389, o transpunere după *Biblia de la Ostrog*, iar VULG. deține opțiunea *ubi est statio Philithinorum*. Opțiunea din Ms. 4389 nu este păstrată în B1795 și în B1914, reprezentând o traducere după textul grecesc.

O diferență de traducere ne este indicată de către Samuil Micu în adnotarea redactată în Num. 18:1. Cărturarul semnalează, și de această dată, o diferență la nivelul textului Septuagintei. Situația de traducere este caracterizată de o alternanță la nivelul lexical între *păcatele celor sfinte*, opțiune stabilită de către Samuil Micu și varianta *începăturile sfintelor*, soluția de traducere din B1688. Cele două traduceri românești rezolvă de fapt prin aceste sintagme traducerea fidelă a contextelor sursă grecești. Prin urmare, Samuil Micu echivalează termenul *ἁμαρτίας* prin *păcatele*, iar B1688 îl transpune în mod literal prin forma calchiată *începăturile*. Pentru a fixa mai bine revizuirea B1688, Samuil Micu glosa în acest sens: „În cea veachie să află, în loc de păcat: începăturile”, identificând corect existența a două soluții de traducere, datorate surselor model.

În cadrul traducerii numelor proprii, Samuil Micu constată în glosa (b) din 2 Reg. 14:27 o traducere diferită în B1688 față de textul său: „27. (b) În cea veachie, în loc de Tamar, Mauha”. Cărturarul soluționează diferit traducerea numelui propriu *Maoha* din versetul „Și să născură lui Avesalom 3 feciori și o fată, și numele ei, Maoha”, prin opțiunea *Tamar*, după cum se poate ușor observa prin comparația cu versetul B1795: „și s-au născut lui Avesalom trei feciori și o fată, și numele ei era Tamar (b)”. Raportarea la textele sursă grecești verifică păstrarea fidelității B1688 prin transpunerea *ὄνομα αὐτῆς μαοχα* (FRANKF.) și a B1795 prin traducerea din SEPT. FRANEK. a segmentului: *ὄνομα αὐτῆ Ἰημάρ*. Subliniem și de această dată, acribia filologică caracteristică traducătorilor celor două texte, în încercarea acestora de a rămâne devotați surselor.

Glosa (a) atribuită de către Samuil Micu textului din 1 Reg. 14:4 atrage atenția asupra traducerii diferite realizate în cazul B1688: „În cea veachie să află, în loc de stan de piatră, cale”. Dacă privim comparativ versetul: „Și întru mijlocul trecătoriei

unde cerca Ionathan să treacă întru așezarea celor străini de fealiu, și cale a pietrii era [...]” din B1688 cu cel din B1795: „Și întră trecătoarea pre unde cerca Ionatan să treacă la starea celor de alt neam, era de amândoa părțile, ca niște dinti, (a) stani de pîiatră [...]”, vom putea constata două echivalări diferite a gr. *ὀδός*, care are sensul de ‘cale’ și este prezent în SEPT. FRANEK. și SEPT. VEN. în mod identic. Însă, această diferență nu se datorează unei opțiuni stilistice, ci diferiților termeni corespondenți din textul grecesc. B1795 nu traduce termenul pe *ὀδός* cu sensul de ‘cale’, ci transpune echivalentul cuvântului *ὀδοῦς* cu sensurile ‘dinte’, ‘pisc’, iar în SEPT. VEN. acest termen apare glosat în aparatul critic.

5. În cadrul aparatului critic al B1795 am consemnat un număr de aproximativ 75 de glose care cuprind referințe la textul grecesc, la textul latinesc și la textul ebraic. Deoarece o parte dintre glosele cu trimitere la textul ebraic și la cel latinesc nu se regăsesc în aparatul critic al ediției lui Lambert Bos, Samuil Micu a apelat probabil la o ediție poliglotă a Sfintei Scripturi. O mărturie inedită o regăsim notată de către Timotei Cipariu, care menționa utilizarea de către Samuil Micu a ediției greco-latine a lui François Vatable, și în acest sens, Eugen Pavel, susține posibilitatea ca Samuil Micu să fi comparat într-o anumită fază mai multe izvoare, prin parcurgerea edițiilor poliglote care fructificau adnotările reputatului ebraist François Vatable (Pavel 2007: 104). Dintr-un număr de peste 40 de glose care discută originalul grecesc vom prezenta succint anumite situații de traducere cu privire la termeni de această origine. Un astfel de exemplu l-am indentificat în Paralip. 3:9, unde putem urmări o serie sinonimică a termenului grecesc *φορειὸν*, care are sensul de ‘chaise à porteur, portefaix’, după cum urmează: „9. (a) Grece. foreion, unii pat, alții tron sau jilt, alții leptică sau lectică, alții car domnesc talmăcesc cuvântul acesta; iară din firea sa, foreion înșămnează ori pat, ori scaon, cu care te porți”. Un alt exemplu l-am identificat în Lev. 8:8 pentru a sublinia maniera atentă de selectare a termenilor și precizia filologică: „8.(a)Unde am pus noi engolpion, grecește easte loghion. Unde am pus noi arătarea și adevărul, jidovește easte Urin și Tumim”.

În ceea ce privește trimiterile la textul ebraic, am putut constata două tendințe generale: încercarea de a explicita unii termeni de origine ebraică: „13.(v) Neelasa e cuvânt jidovesc care înșămnează bucurie, săltare”, și consemnarea unor variante de traducere, precum cea corespunzătoare textului din Ecl. 2:2: „(a) În jidovie: nebunești? În letinie: râsul l-am”.

3.2. Omisiuni și interpolări

Astăzi, în cercetarea lingvistică accentul pare să se pună în special pe unitatea și regularitatea limbilor și nu pe divergențele interlingvistice a celor două limbi intrate în contact în procesul traducerii. Deși tendința dominantă a traducerilor B1688 și a B1795 este de a transpune textele model cuvânt cu cuvânt în limba română, există cazuri în care traducătorii adoptă o anumită flexibilitate în alegerea opțiunilor,

făcând anumite intervenții în text. Numite uneori și abateri de la textul-sursă, omisiunile și adăugările sunt fenomene traductive realizate în mod conștient sau nu și reprezintă erori datorate traducătorilor și revizorilor, fiind cauzate de neatenție, de neînțelegerea textului sursă etc. Nu poate exista o tipologie universală a abaterilor lingvistice, totuși fiecare text poate fi caracterizat de astfel de fenomene lingvistice care pot fi clasificate din perspectiva formei, conținutului sau interpretării.

Barr (1979: 303) atrăgea atenția asupra interpolărilor și omisiunilor în traducere, care pot modifica cantitativ prin traducere originalul, iar odată săvârșită divergența, se ajunge la o „pierdere a literalismului”. Adăugările considerabile pot fi judecate ca fiind compoziții libere, iar o traducere literală va exprima doar elementele lingvistice care sunt prezente în original. Versiunea se prezintă atunci ca un amestec al celor două: este pe de o parte traducere după original și, pe de altă parte, compoziție liberă și comentarii. Asemenea „abateri” intervin astfel în procesul de transfer al formei și parțial sau total în reconstrucția sensului contextului respectiv (Barr 1979: 303). Trebuie făcută distincția între omisiunea nejustificată și omisiunea ca strategie de traducere, provenită din necesități lingvistice. Și opțiunea de a omite voit în textul biblic un element poate contribui însă la o alterare a sensului sau la crearea de zone obscure în traducere. Mai puțin discutată în lucrările de critică a traducerii textului biblic, interpolarea ca strategie intenționată de traducere cu funcție explicativă, completivă sau cu scopuri estetice, este discutată mai ales la nivelul traducerilor din ebraică în greacă. Întrucât diferențele de traducere în Vechiul Testament nu pot fi analizate exhaustiv am ales pentru studiul nostru asupra omisiunilor și interpolărilor numai cărțile *Numerile*, *A doua lege*, *Isus Navi* și *Cartea întâi a Macaveilor*. Aceste cărți prezintă multe alte diferențe, însă nu am considerat necesară prezentarea tuturor exemplelor, ci sublinierea fenomenelor traductologice identificate. Prin urmare, apar situații concrete după cum urmează.

Cu toate că în SEPT. FRANEK. și în SEPT. VEN. termenul gr. *μέτρον* din Deut. 2:6 este prezent fără diferențe, iar B1688 îl transpune în sintagma: *și apă cu măsură de la dânsii*, Samuil Micu îl omite: *și apă cumpărați de la ei*. Astfel de cazuri sunt rare, iar cele mai frecvente diferențe de traducere sunt amendate de cărturar în aparatul paratextual.

Un alt context interesant de punctat îl identificăm în Deut. 8:1 în care adjectivul *cel bun* este prezent doar în textul B1688 și tradus în concordanță cu gr. *ἀγαθόν* din FRANKF. Termenul nu este preluat de către Samuil Micu în versetul corespunzător, cu toate că acesta apare glosat și în SEPT. FRANEK. de către Lambert Bos. S-a constatat că termenul menționat lipsește din textul ebraic, iar ediția RAHLFS îl omite (MLD 1997: 227). Așadar, interpolarea apare la nivelul textului FRANKF. și nu reprezintă o intervenție a traducătorului de la 1688.

Încă un exemplu elocvent în această direcție îl constituie cel din Deut. 29:8, în care sintagma *la război* din B1688 este formulată exact după grecescul *πολέμῳ* din SEPT. VEN. Cărturarul ardelean nu consideră adecvată preluarea acestui termen din

B1688, întrucât ediția FRANKF., deși o glosează în aparatul critic, nu o adoptă în interiorul textului.

Iată o altă conjectură biblică:

Ediții	Num. 15:4
B1795	a zecea parte a unui ifi, stropită cu a patra parte de untdelemn a unui in
B1688	a zecea a lui ifi, frământată în a patra al lui in cu untdelemn
Ms. 45	a zece a lui de ifi, frământată întru a patra lui in cu untu de lemn
Ms. 4389	a zece parte de efi de măsură, amestecat în a patra parte de ulei de in
SEPT. VEN.	<i>δέκατον τοῦ οἴφι πεφυραμένης ἐν τῷ τεταρτῷ τοῦ ἴν.</i>
SEPT. FRANEK.	<i>δέκατον τοῦ οἴφι αναπεποιημένης ἀμένης ἐν ἐλαίῳ ἐν τεταρτῷ τοῦ ἴν.</i>
VULG.	Decimam partem ephi conspersae oleo, quod mensuram habebit quartam partem hin.
VULG. BLAJ	a zecea parte de ef, stropită cu untdelemn care va avea măsura a patra parte de hin.

Enunțul comparat se caracterizează prin prezența oscilantă a substantivului *parte*, care însoțește numeralele ordinale *a zecea* și *a patra* în B1795, MS. 4389 și VULG. BLAJ. După cum se poate observa, Samuil Micu, traduce conform sensului din textul-sursă, însă subînțelege prin termenii grecești: *δέκατον* ‘a zecea’ și *τεταρτῷ* ‘a patra’ (Badea s.v.) și substantivul *parte*, care ar fi trebuit să echivaleze substantivul grecesc *[ἡ] μερίς, ἴδος* ‘parte’ (Badea s.v.) și care nu se regăsește în textele sursă. B1688 și Ms. 45 traduc cu fidelitate numeralele menționate, fără a adăuga și substantivul *parte*. Totuși, în Ms. 4389, asemenea B1795, se alege o transpunere mai puțin literală prin forma *a zece parte* și *a patra parte*.

Dacă am observat în exemplul de mai sus o diferență de traducere datorată opțiunilor distincte ale traducătorilor textului B1688 și B1795, în Num. 14:38, variația de traducere între B1688 (*Și Iisus al lui Navi și Halev*) și B1795 (*Iară Iisus fiul lui Navi, și Halev*), deși aparent o omisiune a sintagmei *fiul lui* în B1688, de fapt diferența de traducere are loc între versetele grecești. În Num. 24:3 întâlnim o situație asemănătoare care prezintă la simpla observație omisiunea din B1688 a propoziției relative „care veade (zice omul cel adevărat)” pe care am identificat-o în versetul corespunzător din B1795 („zice omul cel adevărat, carele veade”) transpusă după echivalentul grecesc *φησιν ὁ ἀνθρώπου ὁ ἀληθινῶς ὄρων* (SEPT. FRANEK.). Însă, după cum am subliniat mai sus, versiunile diferite ale *Septuagintei* sunt principala cauză a acestei aparente interpolări. Menționăm în acest context prezența unei opțiuni diferite de traducere a lui Samuil Micu a adjectivului *ἰσχυρός* ‘putere’ (Badea s.v.), din Num. 24:4, prin forma *Dumnezeu* („Zice cel ce aude cuvintele lui Dumnezeu”). Soluția de traducere este preluată din nota 8 redactată de Lambert Bos în SEPT. FRANEK.: 8. *Alex. λόγια Θεοῦ ἰσχυροῦ*. B1688, Ms. 45 și Ms. 4389 traduc termenul în mod fidel prin *cuvinte tari*.

Întâlnim un fenomen asemănător și în Deut. 4:1. Astfel, am înregistrat două diferențe de traducere între versetul: „Și acum, Israil, ascultă dreptățile și judecățile

câte eu vă învățu pre voi astazi să faceți, pentru ca să trăiți, și, întrându înlăuntru, să moșteniți pământul carele Domnul Dumnezeuul părinților voștri dă voao cu sorțu” din B1688 și versetul corespunzător: „Și acum, Israile, ascultă îndreptările și judecățile care eu vă învăț pre voi astăzi să le faceți, ca să trăiți și să vă înmulțiți și întrând să moșteniți pământul care-l dă voao Domnul Dumnezeuul părinților voștri” din B1795. Sintagma *cu sorțu* este o echivalare fidelă a gr. *ἐν κλήρω* < *ὁ κλήρος*, -ου, „sorț” (Badea s. v.) din SEPT. VEN., termen care nu este prezent în versiunea lui Samuil Micu, iar omisiunea acestui termen reprezintă de fapt opțiunea corespunzătoare din SEPT. FRANEK. Cel de-al doilea exemplu avut în vedere poate conduce la concluzia că ar reprezenta o omisiune, totuși, termenul prezent doar în B1795 *să vă înmulțiți* transpune exact compusul grecesc *πολυπλασιασθήσε*, termen compus din adjectivul *πολύς*, *πολλή*, *πολύ* ‘numeros, mult’ și verbul *πλάσσω* ‘a modela, a plăsmui’ (Badea s.v.), concordând cu textul SEPT. FRANEK.

O diferență de traducere consistentă o întâlnim în Deut. 34:6, și în acest caz datorată unor opțiuni de traducere distincte la nivelul textelor-sursă grecești. Raportându-ne la aceste texte, am constatat unele omisiuni și interpolări cauzate de soluțiile adoptate de traducătorii români pentru a reda în mod adecvat sensul biblic. Astfel, B1688 traduce segmentul de text: „Și l-au îngropat pre el în pământul Moav, aproape de casa lui Fogor” în mod fidel după textul sursă grecesc: *Καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν γῆ Μωὰβ ἐγγυς οἴκου Φογορ* (SEPT. VEN.). MS. 45 prezintă o opțiune de traducere identică cu cea din B1688. Însă MS. 4389, prin soluția „Și a fost îngropat în vale, în țara Moabului, în fața Bet-Peorului” deține o traducere mai apropiată de textul lui Samuil Micu: „Și l-au îngropat pre el în vale, în pământu lui Moav, aproape de casa lui Fogor”. Se poate observa opțiunea cărturarului ardelean de a împrumuta segmentul *în pământul lui Moav* din B1688, fapt ușor de notat prin comparația cu gr. *Καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν Γαι ἐγγυς οἴκου Φογορ* din SEPT. FRANEK., în care acest segment nu apare. Deși interpolatează față de SEPT. FRANEK. sintagma mai sus menționată, Samuil Micu omite termenul *ἐν Γαι*. Opțiunea *în vale* este utilizată doar de Samuil Micu și o identificăm și în MS. 4389, însă substantivul nu este prezent în ediția lui Lambert Bos, reprezentând o interpolare față de acesta. Doar pentru comparație și pentru a sublinia diferența la nivelul textelor grecești vom prezenta acest verset și din ediția RAHLFS: *Καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν Γαι ἐν γῆ Μωὰβ ἐγγυς οἴκου Φογορ*, după care deținem prin versiunea modernă NEC o traducere adecvată acestei surse: „Și l-au înmormântat în Gai, în ținutul Moab, lângă casa lui Phogor”.

Ultima parte a versetului Is. Nav. 2:9 din B1688: „și au căzut toți ceia ce lăcuiesc pământul de cătră voi” și tradus corespunzător după textul grecesc al FRANKF. nu este preluat de către Samuil Micu în ediția sa, întrucât traducătorul ardelean preferă în acest caz să fie consecvent textului din SEPT. FRANEK. S-a constatat că această secvență de text destul de consistentă este prezentă în sursa ebraică, iar omisiunea are loc doar în cazul textului grecesc din 1709 (NEC: 2004: 26).

O situație asemănătoare o identificăm în Is. Nav. 3:8 prin compararea părții inițiale din acest verset din B1688: *Și poruncește preoților* cu textul corespunzător: *Și acum poruncește preoților* din B1795. Situația este și de data aceasta cauzată de diferențele dintre textul SEPT. VEN.: *Καὶ ἔντειλαι τοῖς* și SEPT. FRANEK.: *Καὶ νῦν ἔντειλαι τοῖς*, cu inserarea adverbului de timp *νῦν* ‘acum’ (Badea s. v.)

Unele indicii importante pentru a descoperi metoda de traducere a lui Samuil Micu și măsura în care vechiul text al *Bibliei* bucureștene l-a influențat pe traducător le identificăm în *Cartea întâiu a Macaveilor*. Chiar dacă în *Către Cititoriu* filologul ardelean subliniază în mod explicit că B1688 a fost realizată „cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc”, într-un număr de situații analizate (1 Mac. 2:43; 3:22; 5:20; 7:25; 13:5; 11:18; 11:25; 11:61), am constatat că transpunerea lui Samuil Micu în aceste cazuri este mult tributară tipăriturii cantacuzinești, iar din opțiunile sale rezultă un grad mai ridicat de libertate față de textul editat de Lambert Bos. După cum am subliniat mai sus există cazuri în care opțiunile de traducere nu coincid cu textul B1688 datorită diferențelor textuale de la nivelul surselor, însă în exemplele următoare Samuil Micu consideră adecvate soluțiile de traducere din B1688, chiar dacă preluarea fidelă a acestora impune omiterea unor segmente lingvistice sau interpolarea altora.

În gr. *Καὶ ἐνετύχανον κατ’αὐτοῦ τινες ἄνομοι τῶν ἐκ τοῦ ἔθνους* (1 Mac. 11:25), substantivul *ἔθνους* (FRANKE; SEPT. FRANEK.) ‘popor’ (Badea, s.v.) este înlocuit în B1688 prin termenul *jidovi* care oferă contextului „Și făcea pâră asupra lui oarecarii fără de lege din jidovi” o mai mare precizie. Deși reprezintă o abatere evidentă de la textul-sursă, Samuil Micu preia soluția din B1688, considerând-o mai adecvată și menită să aducă o descifrare a acestui verset: „Și măcar că-l pârea pre el oarecarii fără de lege din jidovi”.

Dacă în exemplul de mai sus substituirea termenului *popor* prin substantivul *jidovi* a fost menită să aducă un plus de precizie, în 1 Mac 11:61 situația este total diferită. Fără a exista o diferență la nivelul textelor model *καὶ ἀπέκλεισαν οἱ ἀπὸ Γάζης* (SEPT. FRANEK., FRANKF) segmentul tocmai menționat este omis de către Samuil Micu în traducerea B1795 („Și de acolo s-au dus la Gaza și o au încungiuurat cu oaste, și au ars ceale dimpregiurul cetății și le-au prădat pre eale”), cărturarul preluând prin soluția de traducere a textului bucureștean și omisiunea săvârșită de B1688: „Și se duse acolo la Gaza și șazu împrejurul ei și arse preprejururile ei și le predă pre ele”.

O altă situație de preluare a unei opțiuni de traducere din B1688 o constatăm în 1 Mac. 11:18, în care Samuil Micu preferă înlocuirea segmentului grecesc *ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν* ‘în cetăți’ prin termenul *într-însele*. Prezent în textele sursă în același verset, în două ocurențe *καὶ οἱ ὄντες ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν αὐτοῦ ἀπωχόντο ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν* segmentul de text mai sus menționat este substituit din rațiuni de expresivitate și de evitare a unei structuri mai puțin fluente la în limba română.

O altă preluare servilă în B1795 o constatăm în 1 Mac. 3:22 din traducerea cantacuzinească. Prin inserarea în B1795 a substantivului *Domnul* („Și însuși

Domnul va zdrobi pre ei de cătră fața voastră și voi nu vă veți teame de ei”), neexistent în SEPT. FRANEK. și nici în FRANKF (*Καὶ αὐτὸς συντρίψει αὐτοὺς πρὸ προσώπου ὑμεῖς δὲ μὴ φοβεῖσθε ἀπ’αὐτῶν.*), Samuil Micu interpolează termenul menționat prin preluarea acestuia din B1688: „Și însuș Domnul va zdrobi pre ei de cătră fața noastră”. Interpolarea în acest caz este de natură să aducă o explicitare și mai multă precizie, însă nu respectă nici în acest caz textele-sursă.

Forma *πορευθῆναι* din FRANKF și SEPT. FRANEK. a verbului *πορεύομαι* ‘a merge, a se duce, a pleca’ (Badea, s. v.) este prezentă într-o singură ocurență în 1 Mac 5:20: *Καὶ ἐμερίσθησαν Σιμωνι ἄνδρες τρισχίλιοι τοῦ πορευθῆναι εἰς τὴν Γαλιλαίαν Ἰουδα δὲ ἄνδρες ὀκτακισχίλιοι εἰς τὴν Γαλααδίτιν.* B1688 inserează în cadrul versetului corespunzător, spre deosebire de FRANKF verbul *a merge* în două situații: „Și să împărțiră: la Simon – bărbați 3000, ca să meargă la Galilea, și la Iuda – bărbați 8000, ca să meargă la Galaadita”. Cărturarul ardelean adoptă în mod servil interpolarea produsă de traducerea bucureșteană: „Și s-au împărțit lui Simon bărbați trei mii, ca să meargă la Galilea, iară lui Iuda, bărbați opt mii, ca să meargă la Galaadita”, întrucât în SEPT. FRANEK. constatăm verbul *πορευθῆναι* doar într-un singur context, iar în textul B1795 îl identificăm în două ocurențe.

Doar în cadrul a două situații Samuil Micu se dovedește fidel în traducerea textului-sursă și nu adoptă soluția de traducere din B1688. Astfel, în 1 Mac. 7:25 termenul grecesc *πονηρὰ* ‘rău’ (Badea, s.v.), identificat fără variație în FRANKF și SEPT. FRANEK. prin *καὶ ἐπέστρεψεν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ κατηγορήσεν αὐτῶν πονηρὰ*, este omis de către B1688: „și să întoarse cătră împăratul și făcu pârâre asupra lor”. Samuil Micu, de această dată, traduce conform sursei, considerând omisiunea B1688 o opțiune neadecvată în acest context: „și întorcându-se la împăratul, i-au pârât pre ei rău”. Tot o situație asemănătoare de evitare a unei omisiuni săvârșite în B1688 o putem constata în 1 Mac. 2:43 în textele studiate. Astfel, secvența *τῶν κακῶν* ‘rău’ (Badea, s.v.) din FRANKF și SEPT. FRANEK. *καὶ πάντες οἱ φυγαδεύοντες ἀπὸ τῶν κακῶν προσετέθησαν αὐτοῖς καὶ ἐγένοντο αὐτοῖς εἰς στήριγμα* este omisă în B1688 („Și toți ceia ce pribegia să adaosă ră la ei și să făcu lor întru întărire”), însă Samuil Micu traduce întocmai sursa grecescă, nepreluând soluția traducerii bucureștene, după cum se poate observa: „Și toți cei ce fugea de reale s-au adaos la ei și s-au făcut lor spre întărire”.

4. Câteva concluzii

Conștient de posibilitatea erorii sau a impreciziei și dorind să își îndeplinească obiectivul semnalat în *Cătră cititoriu*, cărturarul ardelean se raportează la prima traducere în limba română cu o deosebită consecvență, atât în mod explicit, prin intermediul aparatului critic, cât și implicit, după cum am constatat mai sus în exemplele alese pentru analiză. Rolul notelor din aparatul paratextual al ediției FRANKF. și cel realizat de Lambert Bos pentru FRANEK. reprezintă un punct de plecare în traducere și un conținut informațional util și comod, totuși, B1688 și B1795 nu preiau drept opțiune principală aceste note. Transpunerea mesajului

biblic este o sarcină dificilă și limitată de limba-țintă, iar aceste elemente meta-textuale pot substitui în multe cazuri o omisiune și oferă traducătorului și revizorului o privire de ansamblu asupra fenomenului lingvistic. Glosele și versetele discutate în secțiunile anterioare reflectă activitatea susținută a lui Samuil Micu de a realiza o versiune îmbunătățită față de textul de la 1688, mai ales prin tehnica împrumutului și cea a calcului, predominând prima dintre acestea, cât și prin explicarea termenilor de origine grecească în adnotări. Glosele B1795 sunt un instrument esențial pentru identificarea strategiilor de traducere adoptate de către cărturarul ardelean, întrucât ele reprezintă 1631 de contexte cu un conținut informațional bogat și trimiteri către textele-sursă, care, de altfel, ar fi mai greu de reperat.

Prezentăm în cele ce urmează unele concluzii dobândite în urma analizei comparative: a) cele mai numeroase cazuri studiate demonstrează faptul că Samuil Micu decide pentru fiecare segment traductologic soluția cea mai adecvată în transpunerea sensului biblic; b) nu am identificat cazuri în care o abatere de la textul-sursă să constituie o schimbare a sensului; c) există situații foarte rare în care cele două traduceri biblice să nu transpună fidel textele originale grecești; d) raportarea către textul biblic de la 1688 este realizată prin intermediul notelor traductologice, prezente în număr de 235, cât și din analiza contextelor discutate anterior; e) 86 de glose cu trimitere la B1688 oferă receptorului textului biblic o variantă secundară de traducere, necesară pentru înțelegerea sensului biblic și conferă garanția traducerii fidele; f) majoritatea divergențelor identificate apar ca urmare a diferențelor dintre textele-sursă grecești utilizate: *Septuaginta* în ediția Frankfurt din 1597 și în ediția Franeker din 1709; g) în unele cazuri, destul de rare, Samuil Micu acordă traducerii sale mai multă libertate față de textul-sursă grecesc, preluând fidel soluția de traducere din tipăritura cantacuzinească, chiar dacă acest fapt înseamnă omiterea sau interpolarea unor segmente lingvistice; h) textul latinesc al *Vulgatei* este utilizat de către cărturarul ardelean în puține contexte traductologice; i) atenția sporită acordată termenilor de origine grecească în adnotări dovedește importanța acordată de cărturar originalului grecesc și strategia echilibrată adoptată în procesul de îmbogățire a lexicului.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură, Ediție Jubiliară a Sfântului Sinod*, versiune diortosită după *Septuaginta*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- B1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage*, toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești cu porunca preabunului creștin și luminatului domn Ioan Șarban Cantacuzinó Basarabă

- Voievodă [...], tipărită întâia oară în 1688. [*Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, vol. I (volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, vol. II (volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002].
- B1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțalesul limbii românești [...], Blaj, 1795. [Ioan Chindriș (coord.), *Biblia de la Blaj (1795). Ediție jubiliară*, cu binecuvântarea I.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Roma, 2000].
- FRANKF. = *Τῆς Θείας Γραφῆς Παλαιάς Δηλαδῆ καὶ Νέας Διαθήκης ἀπάντα. Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti* [...], Frankfurt ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, 1597.
- MLD = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars I, *Genesis* (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988; Pars II, *Exodus* (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Corneliu Dimitriu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1991; Pars III, *Leviticus* (autorii volumului: Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Eugen Munteanu), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1993; Pars V, *Deuteronomium* (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Eugenia Dima, Elsa Lüder, Paul Miron, Petru Zugun), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.
- SEPT. FRANEK. = *Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ. Vetus Testamentum ex versione Septuaginta interpretum. Secundum exemplar Vaticanum Romae editum* [...], Summa cura edidit Lambertus Bos, L. Gr. in Acad. Franeq. Professor. Franequerae. Excudit Franciscus Halma, Illustr. Frisiae Ord. atque eorundem Academiae typogr. ordinar. MDCCIX.
- SEPT. NEC. = Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu et al. (coord.), *Septuaginta*, vol. I, *Geneza. Exodul. Leviticul. Numerii. Deuteronomul*, Editura Polirom, București, 2004.
- SEPT. RAHLFS. = *Septuaginta, id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1979.
- SEPT. VEN. = *Η Θεία Γραφή δηλαδῆ Παλαιάς καὶ Νέας Διαθήκης ἀπάντα. Divina Scriptura nempe Veteris ac Novi Testamenti Omnia* [...], Veneția, 1687.
- VULG. = *Bibliorum Sacrorum Iuxta Vulgatam Clementiam*. Nova Editio Breviario Perpetuo et Concordantiis Aucta Adnotatis etiam locis qui in Monumentis Fidei Solemnibus et in Liturgia Romana Usurpari Converunt, Curavit Aloisius Gramatica, Typis polyglottis Vaticanus, MCMXXIX.

- Șaguna = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și cei noao*, tipărită [...] sub supravegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiu, 1956-1958.
- Badea = Gh. Badea, *Dicționar grec-român și român-grec al celor trei sfinte și dumnezeiești liturghii*, Editura Doxologia, Iași, 2009.
- Bailly = A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, 1996.
- Carrez, Morel = Maurice Carrez, François Morel, *Dicționar al Noului Testament*, Traducere de Gheorghe Badea, Societatea Biblică Interconfesională din România, București, 1999.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1965 și urm.
- Liddell-Scott = H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon. With a revised Supplement*, Clearedon Press, Oxford, 1996.
- MDA = *Mic dicționar academic*, vol. I (A - Me), vol. II (Mi-Z), Grupul Editorial Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

B. Literatură secundară

- Anania 2008: Bartolomeu Valeriu Anania, „*Biblia lui Șerban*”, *monument de limbă teologică și literară românească*, în „Tabor”, nr. 8, noiembrie, Editura Mitropoliei Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Cluj-Napoca, p. 5-12.
- Barr 1979: James Barr, *The Typology of Literalism in ancient biblical translations*, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1979, în seria *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen aus dem Jahre 1979*, Philologisch-Historische Klasse, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1979.
- Câdea 1963: Virgil Câdea, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură”, vol. VII, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., București, 1963, p. 29-76.
- Gafton 2008: Alexandru Gafton, *Biblia de la 1688. Momentul cultural și lingvistic*, în „Tabor”, nr. 8, noiembrie, Editura Mitropoliei Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Cluj-Napoca, 2008, p. 17-20.
- Munteanu 1987: Eugen Munteanu, *Despre traduceri și despre limbile de cultură*, în „Dialog”, nr. 120, noiembrie 1987, Iași, p. 8.
- Munteanu 2008: Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Humanitas, București, 2008.
- Munteanu 2008a: Eugen Munteanu, „*Biblia de la București (1688) în raport cu versiunile ulterioare ale Sfintei Scripturi în limba română. Un punct de vedere filologic*”, în Mihai Vizitiu (ed.), *Sfânta Scriptură și Sfânta Liturghie, izvoare ale vieții veșnice*, Secțiunea biblică, Trinitas, Iași, 2008, p. 111-134.
- Munteanu 2009: Eugen Munteanu, *Despre tradiția biblică românească*, în „Idei în dialog”, nr. 4, 16 septembrie 2009, București, p. 1-14.

- Pavel 2001: Eugen Pavel, „Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu, în Biblia adevărată Dumnezeiască Scriptură a legii vechi și a celei noi, Blaj, 1795”, în Ioan Chindriș (coord.), *Biblia de la Blaj. Ediție Jubiliară*, Roma, 2000, p. 1-22.
- Pavel 2007: Eugen Pavel, *Între filologie și bibliofilie*, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2007.
- Perpessicius 1986: Perpessicius, *Scriitori români*, vol. I, Antologie și prefață de Andrei Roman, Tabel cronologic de Teodor Vârgolici, Editura Minerva, București, 1986.
- Roșian 1988: Mircea Roșian, *Probleme de tehnică a traducerii în Biblia de la București*, în „Dacoromania”, Jahrbuch für östliche Latinität, 7, Herausgegeben von Paul Miron, Verlag Karl Alber, Freiburg/ München, 1988.